

Земельні відносини: пошук балансу інтересів між державним регулюванням та неолібералізмом

Мета статті - обґрунтувати та висвітлити теоретичні засади і механізми розвитку й регулювання земельних відносин у сільському господарстві з урахуванням кращих європейських практик та національних особливостей.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, монографічний метод (аналіз еволюції наукових здобутків українських й іноземних учених щодо проблем розвитку земельних відносин у сільському господарстві), емпіричний метод (щодо комплексної оцінки сучасного стану об'єкта дослідження), порівняльного аналізу (визначено проблеми й цілі регулювання земельних відносин у державах - членах ЄС та в Україні), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. У процесі вивчення питань розвитку земельних відносин у сільському господарстві України та в деяких європейських державах розкрито сучасний стан сільськогосподарського землекористування та проаналізовано його економічні й екологічні аспекти. Виявлено головні результати квазіринкових трансформацій щодо володіння, користування і розпорядження землями сільськогосподарського призначення.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо регулювання земельних відносин у сільському господарстві, в основу яких покладено багатифункціональність земельних ресурсів, які крім основного засобу виробництва у сільському господарстві є унікальним природним ресурсом, незамінним середовищем життєдіяльності людини, невід'ємною складовою цілісної екосистеми.

Практична значущість. Поряд з окремими позитивними змінами у земельних відносинах встановлено системні перешкоди на шляху їх розвитку. Внесено пропозиції щодо їх усунення активними методами державного регулювання. Табл.: 1. Рис.: 6. Бібліогр.: 32.

Ключові слова: земельні відносини, земельна реформа, неоліберальна політика, державне регулювання, обіг земель, екосистемний підхід.

Ходаківська Ольга Василівна - доктор економічних наук, завідувач відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: iae_zem@ukr.net

Левек Роберт - директор Terres d'Europe-Scafr, Товариство з управління землями й розвитку сільських територій (Safer) (Франція, м. Париж, вул. Фобур Сент-Оноре, 91)
E-mail: robert.levesque@safer.fr

Постановка проблеми. Процеси будь-якого землеволодіння й землекористування, у тому числі й сільськогосподарського, зумовлюють формування окремих відносин між людьми, які виявляються у соціальних, виробничих, економічних, екологічних, етичних, правових та інших формах.

Земельні відносини - результат тривалого суспільного розвитку щодо використання та охорони земель, форм власності і господарювання на ній, пріоритетних способів облаштування території та її землеустрою, що характеризуються національними, соціальними, економічними, екологічними та іншими особливостями реалізації функцій землі, як унікального природного ресурсу,

об'єкта нерухомості, основного засобу сільськогосподарського виробництва, незамінного середовища життєдіяльності людини й невід'ємної складової цілісної екосистеми.

Від стану розвитку земельних відносин значною мірою залежать такі питання, як ефективність сільськогосподарського виробництва, рівень сільської зайнятості та соціальне і демографічне благополуччя на селі, продовольчої й частково енергетичної проблеми країни. Нині важливою проблемою є забезпечення соціально-політичної стабільності в державі, що також упирається у земельні питання.

Незважаючи на гострі дискусії, які точаться навколо земельних питань понад чверть століття, більш-менш узгодженого рішення щодо подальшого розвитку земель-

них відносин, їх стратегічної мети, а відповідно й засобів її досягнення на загальнодержавному рівні дотепер не напрацьовано. У політичних і наукових колах дедалі частіше звучать вкрай полярні за своїм змістом пропозиції - від ідей неолібералізму до політики дерижизму, яка є політикою активного державного втручання в економіку (протилежна політиці невтручання (*laissez-faire*), тобто економічного лібералізму). З огляду на це цілком важливо з'ясувати, яким чином це вплине на подальший хід земельного реформування, а звідси й на розвиток аграрної сфери, сільських територій та держави в цілому.

Загалом теоретичним підґрунтям неоліберальної моделі є монетаризм, який передбачає максимізацію прибутків, залишаючи поза увагою ресурсні, екологічні і соціальні складові. Як наслідок, найрозвиненіші країни світу дуже близько підійшли до ліміту використання земельних, водних та інших ресурсів, досягнувши при цьому граничних показників за кількістю шкідливих викидів та забруднення довкілля. Для того щоб зберегти існуючий рівень життя у цих країнах і при цьому створити аналогічні умови у країнах, що розвиваються, планета потребує в шість разів більше ресурсів, ніж має фактично. Так, згідно з оприлюдненими у німецькому часописі «Frankfurter Rundschau» експертними оцінками, для отримання німецького рівня добробуту людству необхідно ресурсне забезпечення обсягом 2,5 планети. У разі задоволення потреб на рівні населення США - потрібно залучити ресурси чотирьох таких планет, як Земля [25, с. 10; 32]. Ще однією вадою неоліберальної моделі є зосередження капіталу й ресурсів в обмеженого кола осіб, що породжує й виправдовує олігархічну модель розвитку, підпорядковуючи інтереси держави вигодам фінансово-олігархічних груп, що досить чітко простежується в країнах, які розвиваються [31, с. 527].

Нинішня українська модель земельних відносин тяжіє до неоліберальної моделі, що виявляється в надконцентрації земельних ресурсів, монопольному привласненні земельної ренти, сировинній експлуатації галузі, зростанні рівня сільського безробіття, трудовій еміграції, структурних коливаннях на користь високомаржинальних видів продукції рослинництва, виснаженні ґрунтового покриву, самоусуненні частини

вертикально інтегрованих агроформувань від розв'язання соціально-економічних та екологічних проблем територіальних громад тощо. Усе це має істотні негативні наслідки уже сьогодні і значною мірою поглиблюватиметься у майбутньому. Така ситуація вимагає перегляду наявних форм і методів до регулювання економіки, оскільки в країнах, що розвиваються, неоліберальні доктрини не спроможні забезпечити збалансований еко-соціо-економічний розвиток.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Проблеми розвитку земельних відносин є предметом досліджень багатьох вітчизняних та іноземних науковців, серед яких найпомітніший слід мали праці: В. Г. Андрійчука [1], Я. М. Гадзала, Ю.Я. Лузана [2], П. І. Гайдуцького [4], О. І. Гуророва [5], А. С. Даниленка [6], Д. С. Добряка [7], В. М. Жука [3], В. М. Заяця [8], І. Г. Кириленка [9], П.Ф. Кулинич [10], Ю.О. Лупенка [12, 13], В.Я. Месель-Веселяка [18, 21], О.М. Могильного [15], Л. Я. Новаковського [16], Б. Й. Пасхавера [17], В.В. Россохи [19], П. Т. Саблука [21], А. М. Третьяка [22], М. М. Федорова [23], О. М. Шпичака [26] та ін.

Ринкові трансформації національної економіки, невід'ємною складовою яких є земельна реформа, зумовили важливі зміни у земельних відносинах, що знайшли своє втілення у приватизації земель, зміні форм власності на землю, створенні інституційних передумов введення ринкового обігу земель та раціонального й екологічнобезпечного їх використання. Ринкове середовище потребує значного поліпшення процесів регулювання земельних відносин, що підвищує актуальність даного питання. Виникає необхідність розроблення напрямів подальшого розвитку земельних відносин, спрямованих на гарантування прав власності й користування сільськогосподарськими землями, захист національних інтересів, досягнення ефективного й екологічнобезпечного землекористування, формування відповідальності господарюючих суб'єктів за раціональне використання земель, збереження та відтворення родючості ґрунтів, створення інфраструктури ринкового обігу земель, втілення дієвого механізму згуртування й самоорганізації власників земельних паїв з метою об'єднання земель, що в цілому сприятиме інвестиційно привабливому землекористуванню, розв'язанню економічних, соціаль-

них та екологічних проблем українського села. Отже, проблема вдосконалення земельних відносин є вкрай важливою, а подальший напрям їх розвитку - доленосним для українського селянина, сільських територій і України загалом.

Мета статті - обґрунтувати та висвітлити теоретичні засади і механізми розвитку й регулювання земельних відносин у сільському господарстві з урахуванням кращих європейських практик та національних особливостей.

Виклад основних результатів досліджень. Земельні відносини в Україні. На початку 90-х років ХХ ст. Україна стала на шлях ринкових перетворень, що зумовило необхідність реформування земельних відносин. Результатом ринкових трансформацій у земельній сфері за час змін стали скасування державної монополії на землю та створення господарських структур ринково-

го спрямування, формування малого й середнього класу на селі, становлення і розвиток фермерських господарств, введення автоматизованої системи державного земельного кадастру та забезпечення доступу до публічної кадастрової карти, запровадження земельних торгів (аукціонів), децентралізація надання кадастрових послуг та оптимізація процедури користування відомостями Державного земельного кадастру, передача земель сільськогосподарського призначення державної власності за межами населених пунктів до комунальної власності територіальних громад та ін.

У результаті ринкових перетворень близько 6,9 млн громадян стали власниками земельних паїв. На початок 2018 р. у приватній власності перебуває понад 31 млн га, або 74,8% сільськогосподарських угідь країни. Частка державної власності становить 24,1%, комунальної - 1,0% (рис. 1).

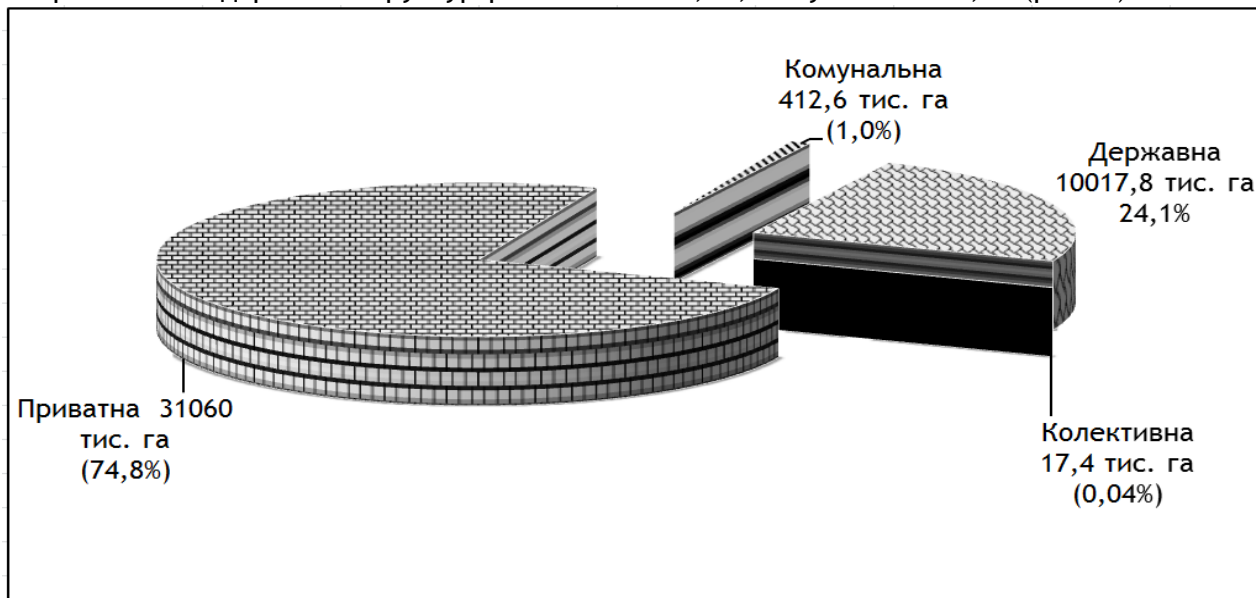

Рис. 1. Структура власності на сільськогосподарські землі в Україні станом на 1 червня 2018 р.

Джерело: База даних ННЦ «Інститут аграрної економіки»; Держгеокадастр України.

Реформування земельних відносин спричинило перерозподіл земель не лише за формами власності, а й за категоріями господарств. Так, у 2017 р. порівняно з 1990 р. зменшилася площа угідь у користуванні сільськогосподарських підприємств і збільшилась у господарствах населення. У фермерських господарств перебуває 4,4 млн га сільськогосподарських угідь, або 10,6% від їх загальної площі, у господарств населення - 15,7 млн га (38%), сільськогосподарських підприємств - 16,3 млн га (39,2%) (рис. 2).

Орендні земельні відносини. Сільськогосподарські підприємства України здійснюють господарську діяльність переважно на орендованих землях, частка яких у їх загальному землекористуванні перевищує 92%. За терміном дії нині превалюють договори оренди, укладені на 8-10 років (46,3%). Збільшується частка договорів на 10 років і більше, яка у 2017 р. сягнула 18% проти 1,8% у 2000 р.

В укладених угодах (52,8%) розмір орендної плати не перевищує 3% від нормативної грошової оцінки земель. Третину договорів

укладено з розміром орендної плати 4-5%. Близько 9% договорів передбачають орендну

плату на рівні 6-7% від їх нормативної грошової оцінки і лише 2,2% - понад 7% (рис. 3).

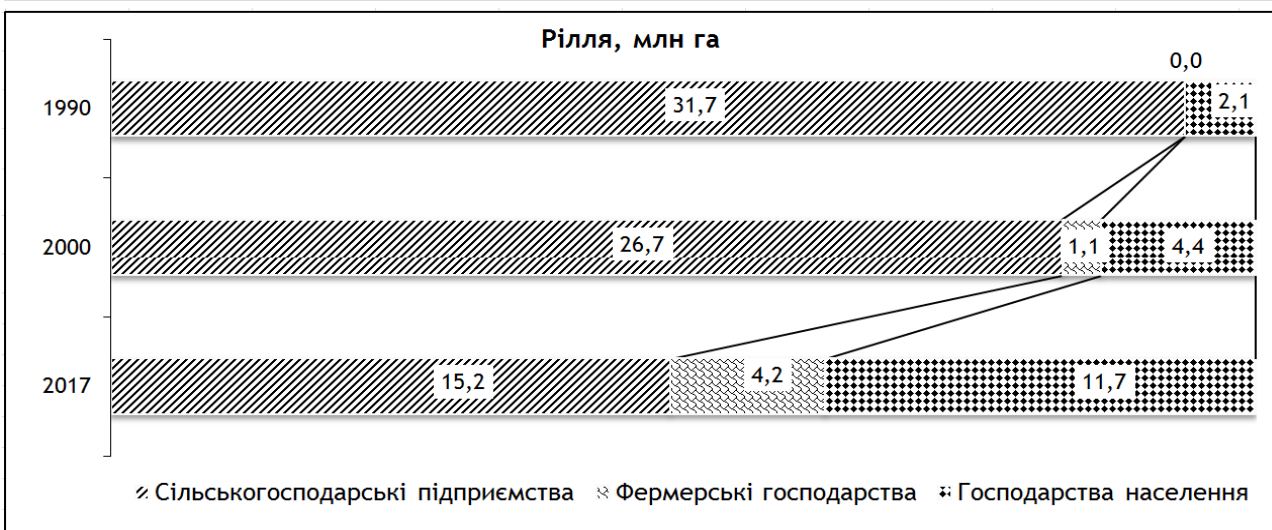
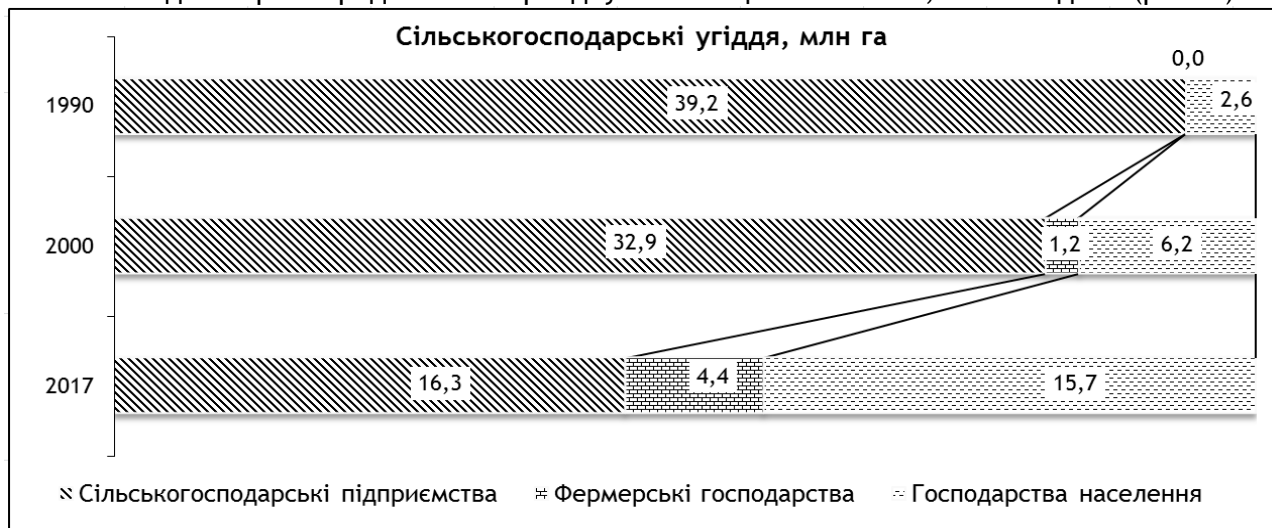

Рис. 2. Розподіл сільськогосподарських угідь та ріллі за категоріями господарств в Україні (на початок року), млн га

Джерело: За даними Державної служби статистики України.

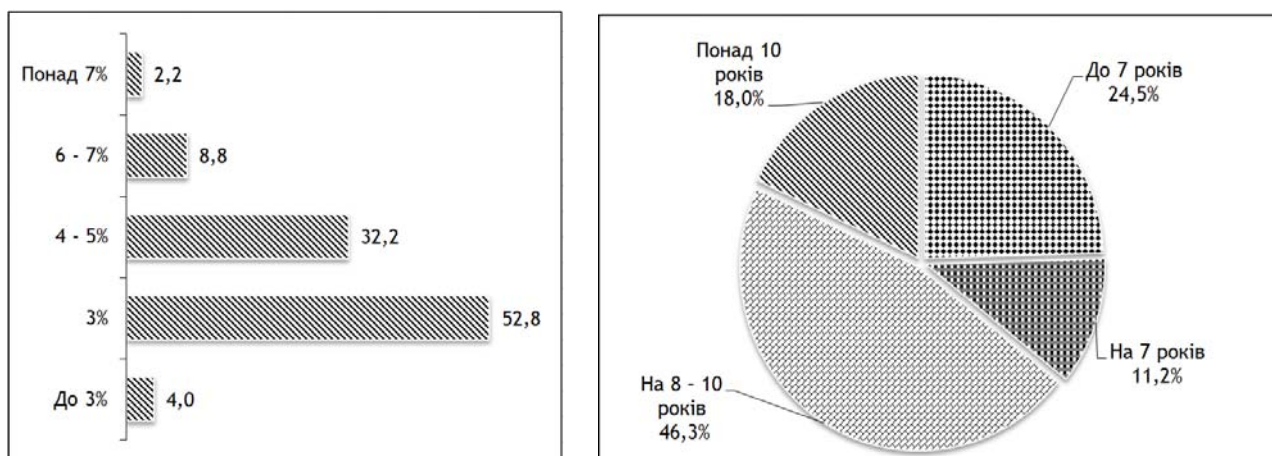

Рис. 3. Укладено договорів оренди земельних паїв за розміром орендної плати від нормативної грошової оцінки та терміном дії, 2017 р.

Джерело: За даними Держгеокадастру України.

Фактично у 2017 р. плата за оренду земельних паїв, згідно з укладеними договорами оренди, становила 1369 грн/га (45,6 євро/га), або 3% від їх нормативної грошової оцінки [15]. Слід зазначити, що орендна плата за земельні ділянки державної власності, права оренди на які було продано на земельних торгах, є значно вищою і за результатами 2017 р. становить 2793 грн/га (93,1 євро/га), або 14,73% від їх нормативної грошової оцінки. У цілому це удвічі більше порівняно з орендою земельних паїв. Для прикладу, орендна плата за землі сільськогосподарського призначення у Латвії в середньому становить 46 євро/га, Словаччині - 50, Естонії - 52, Литві - 80, Чехії - 96 євро/га.

Концентрація сільськогосподарського землекористування. Характерною особливістю вітчизняного сільського господарства нині є те, що поряд з малими та середніми суб'єктами господарювання функціонують великі за розміром землекористування й капіталу агроформування та агропромислові вертикально інтегровані структури. До їх складу входять як сільськогосподарські підприємства, так і фермерські господарства. Наразі склалася ситуація, за якої значна частина малих і середніх суб'єктів агрогосподарювання формально та неформально знаходиться у підпорядкуванні агрохолдингових структур. Так, агрохолдингові формування вже поглинули або взяли під контроль понад

6000 сільськогосподарських підприємств традиційного типу [11]. За оцінками науковців, у 2017 р. вони контролюють 29% земель сільськогосподарського призначення.

Збереження існуючих тенденцій щодо подальшого збільшення підконтрольних цим структурам площ земель загрожуватиме існуванню середніх і малих форм агробізнесу, які несуть основне навантаження щодо забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій.

Нині близько 78% сільськогосподарських підприємств мають розміри землекористування до 1000 га, однак у їх користуванні перебуває лише 8% сільськогосподарських угідь. Одночасно за рахунок процесів об'єднання (злиття, поглинання) середніх за розміром господарств збільшується частка агроформувань із площею земель понад 10 000 га. Так, якщо у 1991 р. концентрація сільськогосподарських угідь у групі підприємств з площею землекористування від 10 000 до 20 000 га становила 3%, то у 2005 р. - 4, у 2016 р. - 10%. Площа земель у агроформуваннях з розміром землекористування понад 20 000 га збільшується за роками: від 1% у 2001 р. до 3% у 2005 р. і 18% - у 2016 р. Очевидно, що ці процеси стають можливими завдяки зменшенню частки земельних угідь у групі підприємств з площею від 1000 до 5000 га. Так, якщо у 1991 р. вона сягала 63%, а в 2001 р. - 74, то в 2016 р. - лише 48% (рис. 4).

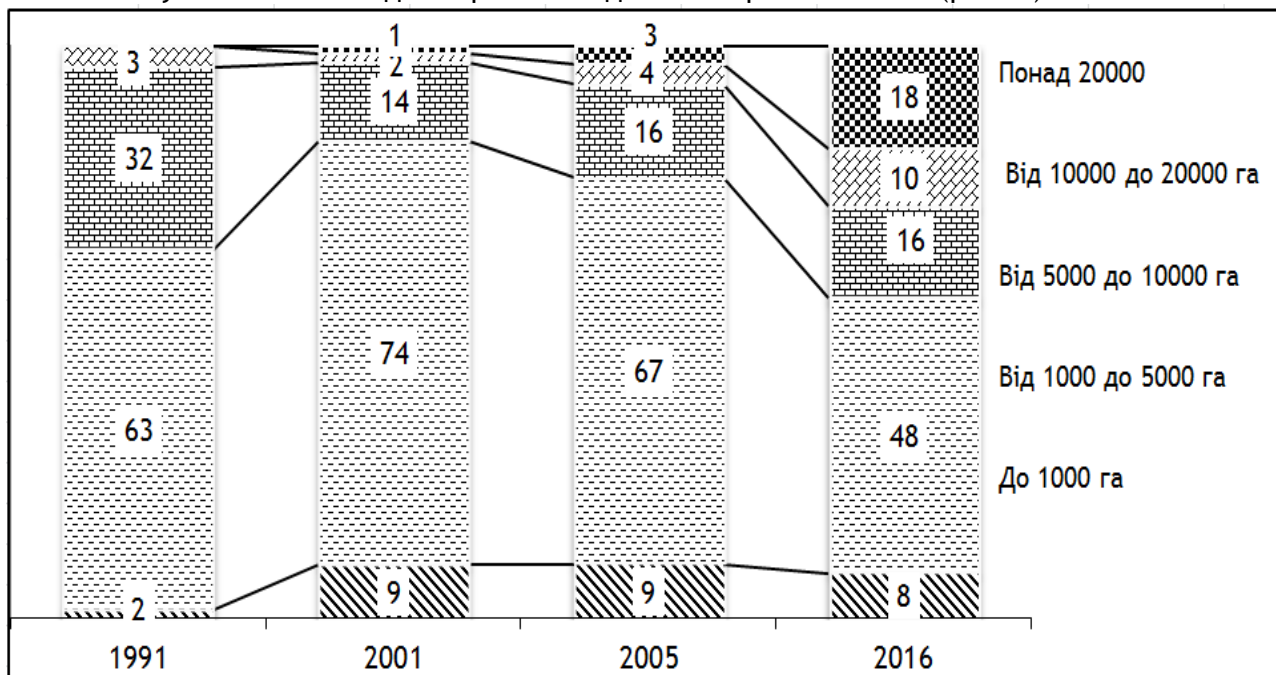

Рис. 4. Частка землекористування різних за розмірами агроформувань України, %

Джерело: складено за даними Держстату України.

Ці дані офіційної статистики підтверджують надвисоку концентрацію земель в Україні. Проте насправді вона є ще більшою, адже залишається значна кількість підприємств, які, зберігши своє юридичне положення, фактично є структурними підрозділами вертикально інтегрованих агроформувань. Подібні закономірності наразі спостерігаються і в країнах Західної Європи. Через уже діючі агрохолдинги або за участі окремого інвестора у кількох сільськогосподарських підприємствах, одна фізична або юридична особа може об'єднувати в одному центрі управління декілька зареєстрованих сільськогосподарських підприємств. Так, за даними J. Andrieu, D. Cornu, L. Jégouzo, R. Levesque, у Верхній Нормандії (Франція) 48 господарств об'єднано у 20 управлінських центрів.

Досліджуючи участь іноземного капіталу на ринку оренди сільськогосподарських угідь в Україні, Елізабет Фрайзер (Оуклендський інститут) вказує, що станом на 2015 р. іноземні компанії придбали корпоративні права українських сільськогосподарських підприємств із загальною площею землекористування 2,2 млн га [28] і цей процес поглиблюється.

Права власності та користування на землі сільськогосподарського призначення. Як показує європейська і світова практика, надання прав користування сільськогосподарськими або лісовими угіддями з урахуванням національних потреб та особливостей, а також доступ до цих прав є рушієм розвитку суспільства, окремих держав, місцевих громад тощо. Земельним кодексом України закріплено три правомочності прав власності на землю - право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками.

У цілому ці правомочності дають змогу реалізувати власнику всі надані можливості. Так, власник володіє, користується і розпоряджається належною йому земельною ділянкою на свій розсуд. Згідно з чинним законодавством він самостійно вирішує, що робити із своїм майном, керуючись власними інтересами, здійснюючи щодо цього майна будь-які дії, за умови, що вони не суперечать законодавству і не порушують права інших осіб та не несуть загрози суспільству. Насправді це означає, що права власника земельної ділянки можуть бути обмежені чи припинені. Тобто правомочності

власника не є безмежними. З метою забезпечення рівноваги у суспільстві та у випадках, коли суспільне прагнення є пріоритетнішим порівняно з приватним інтересом окремого суб'єкта землекористування законом можуть встановлюватися обмеження щодо реалізації цих прав.

В європейській практиці на одну й ту саму земельну ділянку можуть встановлюватися різні права. Так, право на сільськогосподарське землекористування може відрізнятися від права на полювання, випасу чи збирання неокультурених рослин. Крім того, щодо земельної ділянки може бути застосовано право сільськогосподарського використання на основі права власності для однієї особи та одночасно встановлено право користування для інших осіб (право земельного сервітуту, право полювання, право збору лікарських рослин, дикоросів, грибів тощо).

У країнах ЄС сільськогосподарський товаровиробник, який має право власності на земельну ділянку, не є власником природного ресурсу, яким є зокрема ґрунт з його мінеральними елементами, мікрофлорою та мікрофауною. У нього немає права продавати багатства землі, як це може робити, наприклад, власник кар'єру, отримавши спеціальний дозвіл. Насправді власник сільськогосподарських чи лісових угідь має обмежені права щодо використання ґрунту. Крім того, у країнах Західної Європи право власності на сільськогосподарську земельну ділянку не включає права забудови даної земельної ділянки. З огляду на це ринок земель сільськогосподарського призначення в країнах ЄС є ринком прав користування.

Ринок земель сільськогосподарського призначення. У Західній Європі право на сільськогосподарські землі можна набути через успадкування (поза ринком) або через три ринки: ринок земель, ринок акціонерного капіталу та ринок оренди [29, 30].

Згідно з класичною економічною теорією, ринок має забезпечити найпродуктивніше застосування наявних ресурсів для задоволення потреб глобальної економіки. Для сільського господарства ця гіпотеза може бути прийнятною за умови, що процеси виробництва, з одного боку, зосереджені на збереження й відтворення родючості ґрунтів, підтримання та поліпшення екосистемних функцій природного простору, а з іншого - гарантують збільшення доданої вартості та робочих місць [24].

Насправді практика господарювання доводить, що великі за розміром агроформування створюють менше доданої вартості і робочих місць на 1 га земельних угідь, хоча

мають значно кращий доступ до земельних та інших ресурсів, нараховуючи у своєму землекористуванні десятки, а то й сотні тисяч гектарів земельних угідь (рис. 5).

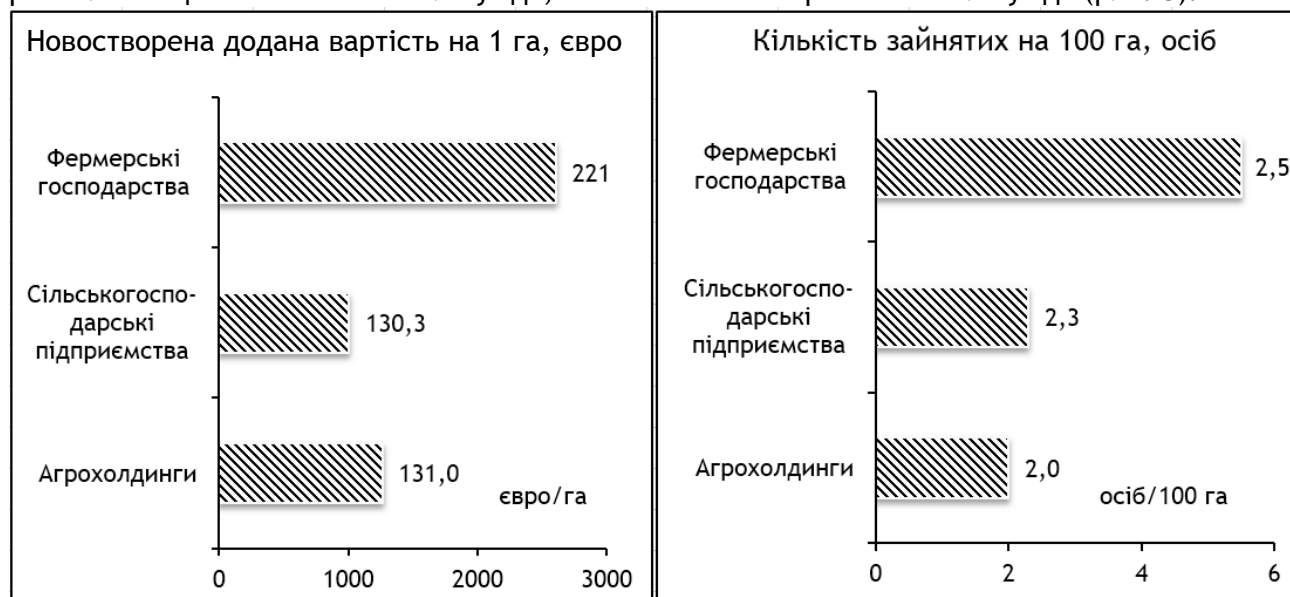

Рис. 5. Розмір доданої вартості та рівень зайнятості в агроформуваннях України, 2015 – 2016 р.

Джерело: Власні дослідження.

Така ситуація є характерною і для Франції, де за період з 1989 по 2012 р., господарства, що займаються вирощуванням зернових і олійних культур, маючи у користу-

ванні більше земельних угідь, забезпечили значно менше доданої вартості з розрахунку на одиницю земельної площі (таб.).

Розмір доданої вартості залежно від напрямку спеціалізації агроформувань у Франції

Напрямок спеціалізації господарства	Частка у площі сільськогосподарських угідь, %		Додана вартість, євро/га	
	1988-1990 рр.	2011-2013 рр.	Без дотацій	З дотацією
OTEFDD 15 : Зернові, олійні, бобові культури (СОР)	19,3	24,5	507	822
OTEFDD 16 : Інші польові культури	8,3	8,7	1 130	1 504
OTEFDD 28 : Овочі та гриби	0,3	0,2	11 354	12 141
OTEFDD 29 : Квіти та продукція садівництва	0,2	0,1	19 569	19 989
OTEFDD 35 : Виноградарство	5,1	4,1	5 684	5 857
OTEFDD 39 : Фруктові та інші багаторічні культури	1,0	0,9	3 730	4 232
OTEFDD 45 : Молочне скотарство	22,9	15,9	721	1 096
OTEFDD 46 : М'ясне скотарство	8,5	13,2	138	556
OTEFDD 47 : Змішане скотарство	4,2	4,2	482	873
OTEFDD 481 + 482 + 483 : Вівці та кози	5,0	4,6	193	633
OTEFDD 484 : Інша худоба	1,4	1,5	448	831
OTEFDD 51 : Свині	1,1	1,4	1 926	2 240
OTEFDD 52 : Птиця	1,4	2,2	1 639	1 994
OTEFDD 53 + 74 : Інші тварини	1,8	1,9	925	1 319
OTEFDD 61 + 73 + 83 + 84 : Різні культури та різні тварини	19,6	16,6	632	989
Всього	100,0	100,0	891	1 251

Джерело: Lécuyer, Levesque Terres d'Europe-Scafr, FNSAFER, CDC biodiversité 2017.

Отже, вільний ринок націлюється на отримання щонайвищого результату (прибутку) від інвестицій за мінімально можливого рівня вкладень праці й капіталу. Як показує практика, це сприяє концентрації земель в обмеженого кола осіб, забезпечуючи при цьому низьку додану вартість на 1 га, призводить до зменшення рівня сільської зайня-

тості, а також кількості господарських одиниць і підприємств у сільській місцевості тощо. Відбувається сировинна експлуатація галузі та неконтрольоване присвоєння земельної ренти.

Така ситуація зумовлює необхідність кардинального перегляду основоположних принципів сучасної земельної сільськогос-

подарської політики, де головною стратегічною метою має бути реалізація загальносуспільних потреб у коротко-, середньо- та довготривалій перспективі, а не задоволення приватних інтересів обмеженого кола осіб, які здебільшого суперечать національним інтересам та потребам майбутніх поколінь.

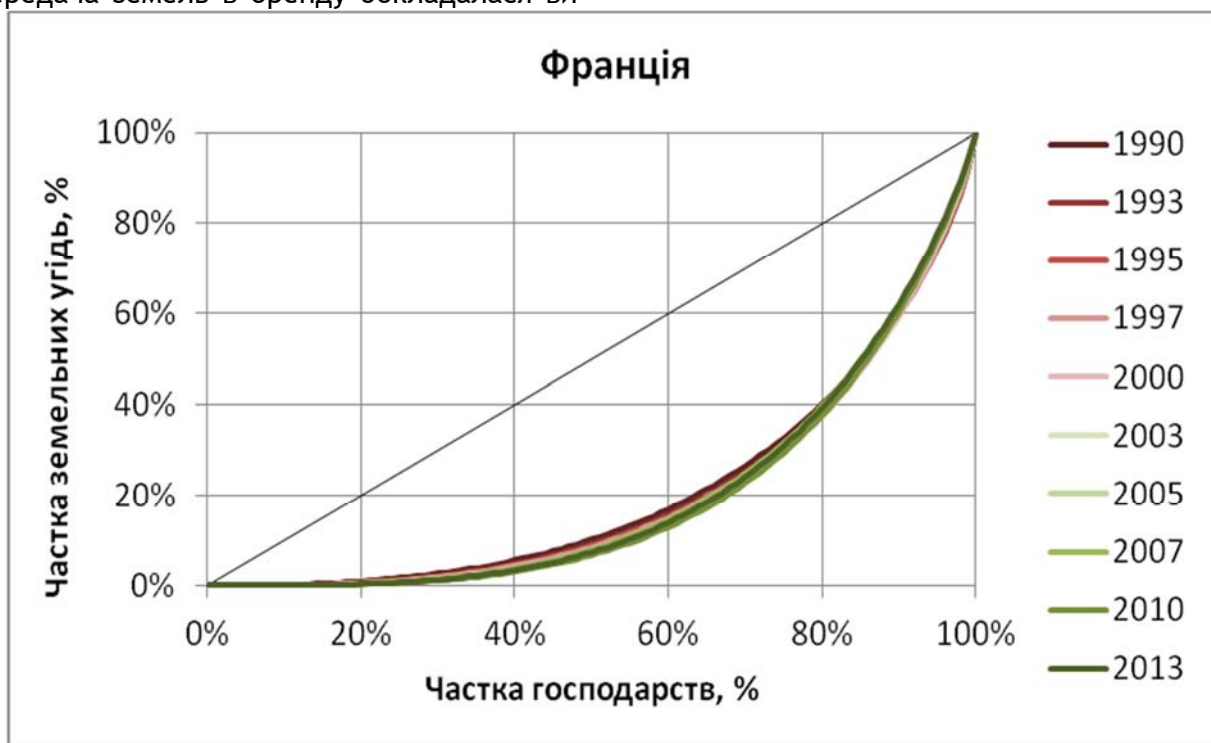
Регулювання земельних відносин у країнах Західної Європи. У країнах Західної Європи упродовж XX ст. сільськогосподарські виробничі одиниці переважно представлені одноосібними сімейними господарствами, що здійснювали господарську діяльність на землях, які перебували у їх власності й меншою мірою - в оренді.

Поступово сімейні господарства стали стандартними формами агрогосподарювання в країнах Західної Європи. Цьому сприяла багаторічна послідовна політика, зосереджена на формуванні сталих господарських одиниць, спроможних забезпечити більшу додану вартість на 1 га, високий рівень зайнятості та розвиток сільських територій.

Наприкінці XIX ст. у Великій Британії багато господарств функціонувало на основі оренди. З огляду на це в країні було затверджено політику, яка вплинула на використання земель її власниками самостійно. Так, передача земель в оренду обкладалася ви-

сокими податками (до 60% вартості), тоді як передача земельних наділів від батьків до дітей не оподатковувалася взагалі. У результаті у 50-х роках XX ст. понад 60% угідь знаходилися у власності товаровиробників, або членів їх родин, проти 10% на початку 1890 р.

У Данії, починаючи з 1917 р., уряд розробив політику підтримки господарських структур, які мають одного власника. Ці господарства не могли ні розділятися, ні об'єднуватися без дозволу держави. Така політика дала змогу зберегти сімейні господарства, що діяли до початку 90-х років. Однак лібералізація ринку земель та послаблення механізмів державної регуляторної політики призвели до посилення процесів концентрації земель у більших за розмірами агроформуваннях. Так, у Данії у 1990 р. 20% найбільших господарств обробляли 50% земель, а у 2010 р. - 70%. Тоді як у Франції упродовж цього ж періоду частка земель, що була у користуванні в найбільших структурах підвищилася від 60 до 63%. Про поглиблення процесів зосередження земель в одних руках свідчить індекс Джині, який за період з 1990 по 2010 р. у Франції зріс від 0,58 до 0,62, тоді як у Данії він збільшився від 0,47 до 0,65 (рис. 6).

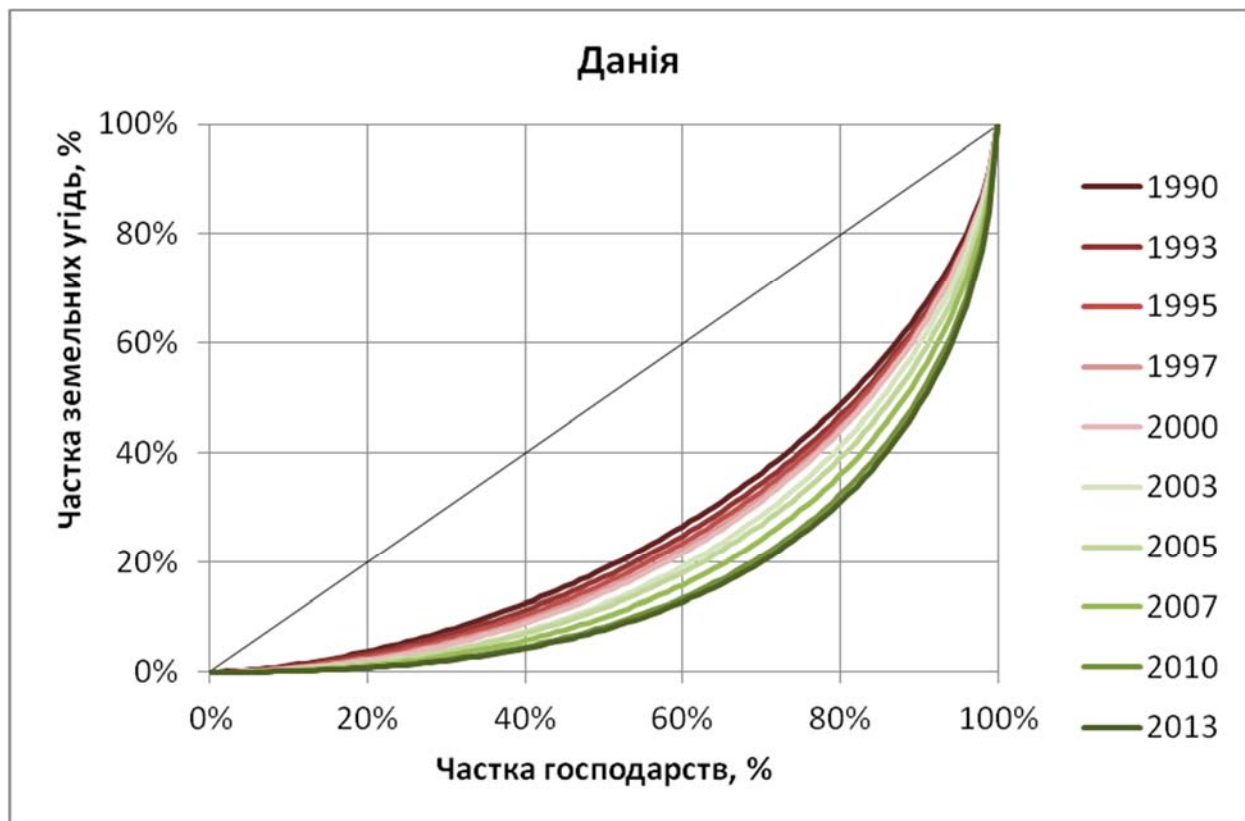

Рис. 6. Процеси концентрації земель у Франції та Данії, розраховані за індексом Джині (1990-2013 рр.)

Джерело: Розраховано за даними Eurostat.

У Німеччині, щоб уникнути зниження кількості сімейних фермерських господарств та для запобігання купівлі земель особами, які не є сільгоспвиробниками, у 1919 р. федеральний уряд установив систему дозволів на продаж земель сільськогосподарського призначення. З 1919 р. будь-який продаж земельної ділянки сільськогосподарського призначення розміром вище встановленого порогового значення проводиться з дозволу земельного управління. Продаж земельної ділянки може бути заборонений, якщо ціна, вказана в угоді, є занадто високою щодо середніх цін, які склалися на ринку. Державна політика передусім спрямована на захист інтересів сімейних господарств, які безпосередньо обробляють землі та самостійно ведуть господарську діяльність.

У Франції до Другої світової війни ситуація для розвитку сімейних господарств, які здійснюють господарську діяльність на власних землях, була досить сприятливою, чого не можна було сказати про орендарів. У 1946 р. було ухвалено закон, який захищав фермерів-орендарів від неправомірних дій землевласників. Так, цим законом встановлено мінімальний термін оренди до 9 років; закріплено право на поновлення договору

оренди за винятком випадків, коли власник виявив намір самостійно здійснювати господарську діяльність; передбачено можливість компенсації витрат на розширене відтворення виробництва; визначено переважне право фермера на викуп земельної ділянки у разі її продажу; обґрунтовано обов'язковість виплат орендної плати та необхідність її щорічної індексації, з урахуванням рівня інфляції.

У Франції та інших країнах ЄС великі господарства розширюють площі землекористувань, переважно за рахунок оренди, оскільки вона є менш затратним способом доступу до землі, ніж її купівля. З метою запобігання надмірного зосередження земель у країнах ЄС у 2017 р. Європейський Парламент ухвалив Резолюцію під назвою: «Щодо ситуації з концентрацією земель сільськогосподарського призначення в ЄС: Як полегшити фермерам доступ до землі?». Ризики концентрації земельних угідь, що мають місце в країнах ЄС, викликані здебільшого політикою лібералізації земельних відносин. У результаті це зумовило перегляд існуючих підходів до їх регулювання й розроблення нових регуляторних інструментів, спромож-

них гарантувати збалансований розвиток аграрної сфери та сільських територій.

Висновки. 1. Питання щодо вибору моделі ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні доцільно розглядати системно та в комплексі із забезпеченням збалансованого розвитку сільського господарства й сільських громад, збільшення доданої вартості на сільських територіях, збереження існуючих та створення нових робочих місць в аграрному секторі та інших видах зайнятості в сільській місцевості, підвищення її інвестиційної привабливості тощо. Це зумовлює необхідність розроблення й уведення політики регулювання земельних ринків (прав власності, оренди й акціонерного капіталу), з тим, щоб створити основу для майбутнього зростання, що досягається через підтримання тих типів господарств, які відповідатимуть інтересам села і країни.

2. Досвід країн ЄС переконливо доводить, що без уведення спеціальних регуляторних заходів, зняття мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення унеможливить збалансований розвиток українського сільського господарства. В умовах класичного банківського кредитування це стане істотною перешкодою для розвитку малих форм господарювання і значно меншою мірою щодо великих господарств, які, завдяки системам власної гарантії, мають доступ до кредитних та інших фінансових ресурсів. Без ефективних і дієвих адаптованих механізмів малі і середні виробники можуть залишитися за межами ринку сільськогосподарських земель.

3. Значна частка земельних паїв нині знаходиться в оренді. За умови запровадження ринкового обігу земельних угідь, імовірно, що переважне право на купівлю земель матиме орендар земельної ділянки. У третині можливих транзакцій із землею – це нинішні агрохолдинги, які мають довгострокові договори оренди або угоди емфітевзису. Якщо припустити, що агрохолдинги не будуть допущені до участі у придбанні сільськогосподарських земель, тут слід урахувати те, що новий покупець, придбавши земельну ділянку, договір оренди на яку ще не закінчився, не зможе нею розпоряджатися в інший спосіб, ніж оренда (до закінчення дії договору оренди). При цьому орендар, до завершення дії договору оренди, залишатиметься той самий, змінювати-

меться лише орендодавець, що, безумовно, вплине на попит та рівень цін на земельні ділянки.

4. Якщо до ринку земель будуть допущені всі суб'єкти господарювання з рівними правами, то малі господарства опиняться у більш складних умовах порівняно з великими агроформуваннями. Це спричинено тим, що для товаровиробника, який обробляє десять земельних паїв площею 40 га, купівля хоча б п'яти із них обійдеться йому в половину отриманого економічного результату – прибутку. Тоді як для агрохолдингу з площею землекористування 20 000 га придбання цих земель становитиме 0,1% його економічного результату, а з площею 200 000 га – 0,01% відповідно.

Таким чином, без встановлення реально дієвих запобіжних заходів зняття мораторію призведе до посилення концентрації земель у великих агроформуваннях за рахунок зменшення земельних площ у малих і середніх формах господарювання.

5. Щоб досягнути провідну роль і значення земельної політики та її місце в системі соціально-економічних відносин, важливо виокремити головні функції земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення, які слугують не лише джерелом виробництва біомаси (сільськогосподарська продукція й продукція лісу), а й задовольняють різні екосистемні послуги, збереження біорізноманіття, накопичення вуглецю, води, мінералів тощо.

6. Земельна політика, яка регулює відносини між окремими суб'єктами щодо володіння, користування й розпорядження землями на різних ієрархічних рівнях, повинна враховувати усі функції екосистеми і, насамперед ті, що мають загальносуспільне значення та довготривалий характер, а не лише функцію максимізації виробництва біомаси у короткостроковій перспективі. Світова практика переконливо засвідчила, що аграрна політика, яка підтримує функції сільськогосподарського виробництва лише у короткотривалому періоді, не спроможна гарантувати збалансований аграрний розвиток, збереження родючості ґрунтів, біорізноманіття, боротьбу з глобальним потеплінням та іншими деструктивними явищами для життєзабезпечення людей, флори і фауни.

7. Невід'ємною умовою формування цивілізованих та прозорих земельних відносин є подолання корупції та протидії земельному,

майновому й аграрному рейдерству, втілення дієвих механізмів забезпечення захисту прав власності й користування на земельні ділянки, забезпечення прозорості земельних

транзакцій, що вимагає комплексної, злагодженої й цілеспрямованої роботи органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. 213 с.
2. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Земельна реформа: проблеми і перспективи розвитку аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 5-14.
3. Гадзало Я. М., Жук В. М. Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю (наукова доповідь). Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 40 с.
4. Гайдучук П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні. Київ : ТОВ «Інформаційні системи», 2015. 448 с.
5. Гуторов О. І. Концептуальні засади формування ринку земель сільськогосподарського призначення. *Збірник наукових праць ТДАУ. Серія «Економічні науки»*. Мелітополь : Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2012. № 2 (18). Т. 1. С.114-120.
6. Даниленко А. С. Основні напрями удосконалення земельних відносин та їх роль у формуванні стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. *Економіка АПК*. 2001. № 4. С. 28-32.
7. Добряк Д. С. Земельна реформа і формування ринку землі в Україні. *Економічний часопис*. 1999. № 6. С. 31-34.
8. Заяць В. М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 390 с.
9. Кириленко І. Г., Кравчук В. П. Актуальні проблеми земельного ринку в Україні. *Економіка АПК*. 2012. № 5. С. 26-29.
10. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : монографія. Київ : Логос, 2011. 688 с.
11. Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*. 2013. № 7. С. 5-20.
12. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 5-15.
13. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Трансформація земельних відносин у сільському господарстві (аналітичний огляд). Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 52 с.
14. Михненко А., Щур Н. Світові моделі соціальної політики: уроки для України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. Вип. 2. С. 219-227. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2011_2_31.
15. Мозильний О. М. Державне регулювання орендних земельних відносин: політекономічний підхід. *Ефективна економіка*. 2018. № 5. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua>.
16. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи / за наук. ред. Л. Я. Новаковського. Київ : Аграрна наука, 2015. 48 с.
17. Пасхавер Б. Й. Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 47-53.
18. Рекомендації щодо забезпечення розвитку земельних відносин у ринкових умовах / Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я., Саблук П. Т., Ходаківська О. В. [та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2009. 60 с.
19. Россоха В. В. Економічний потенціал землі та проблеми його визначення в ринкових умовах господарювання. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 107-109.
20. Стратегічні напрями розвитку земельних відносин у сільському господарстві на період до 2020 року / Федоров М. М., Ходаківська О. В., Корчинська С. Г., Солов'яненко Н. А. ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. М. Федорова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 60 с.
21. Трансформація земельних відносин до ринкових умов : матеріали Одиннадцятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 26-27 лют. 2009 р. / Саблук П. Т., Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я., Ходаківська О. В. та ін. ; за заг. ред. П. Т. Саблука. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2009. 115 с.

References

1. Andriichuk, V.H. (2007). *Kapitalizatsiia silskoho hospodarstva: stan ta ekonomichne rehuliuвання розвитку : monohrafiia [Capitalization of agriculture: state and economic regulation of development]*. Nizhyn: Aspekt-Polihraf [In Ukrainian].
2. Hadzalo, Ya.M., & Luzan, Yu.Ya. (2017). *Zemelna reforma: problemy i perspektivy rozvytku ahrarnoi ekonomiky [Land reform: problems and prospects for the development of the agrarian economy]*. *Ekonomika APK*, 1, pp. 5-14 [In Ukrainian].
3. Hadzalo, Ya.M., & Zhuk, V.M. (2015). *Naukovi osnovy rozvytku ahrarnoho pidpryemnytstva ta silskykh terytoriy za selozberihayuchoyu modellyu (Naukova dopovid) [Scientific bases of development of agrarian entrepreneurship and rural areas for a rural-preservation model (Scientific report)]*. Kyiv: NAAS [In Ukrainian].
4. Haidutskiy, P.I. (2015). *Ahrarna reforma L.D. Kuchmy v Ukraini [Agrarian reform of L.D. Kuchma in Ukraine]*. Kyiv: TOV "Informatsiini systemy" [In Ukrainian].
5. Hutorov, O.I. (2012). *Kontseptualni zasady formuvannya rynku zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Conceptual basis for the formation of the market of agricultural land]*. *Zbirnyk naukovykh prats TDAU. Serii "Ekonomichni nauky". Melitopol: Vyd-vo Melitopolska typohrafiia "Liuks", 2 (18), Vol. 1, pp. 114-120 [In Ukrainian]*.
6. Danylenko, A.S. (2001). *Osnovni napriamy udoskonalennia zemelnykh vidnosyn ta yikh rol u formuvanni stratehii natsionalnoi prodovolchoi bezpeky Ukrainy u XXI stolitti [Main directions of improvement of land relations and their role in shaping Ukraine's national food security strategy in the 21st century]*. *Ekonomika APK*, 4, pp. 28-32 [In Ukrainian].
7. Dobriak, D.S. (1999). *Zemelna reforma i formuvannya rynku zemli v Ukraini [Land reform and the formation of the land market in Ukraine]*. *Ekonomichnyi chasopys*, 6, pp. 31-34 [In Ukrainian].
8. Zayats, V.M. (2011). *Rozvytok rynku sils'koghospodars'kykh zemel: monoghr. [Development of the agricultural land market: monograph]*. Kyiv: NSTs IAE [In Ukrainian].
9. Kyrilenko, I.H., & Kravchuk, V.P. (2012). *Aktualni problemy zemelnoho rynku v Ukraini [Actual problems of the land market in Ukraine]*. *Ekonomika APK*, 5, pp. 26-29 [In Ukrainian].
10. Kulynych, P.F. (2011). *Pravovi problemy okhorony i vykorystannia zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini : monohrafiia [Legal problems of protection and use of agricultural lands in Ukraine: monograph]*. Kyiv: Lohos [In Ukrainian].
11. Lupenko, Yu.O., & Kropyvko, M.F. (2013). *Ahrokholdynhy v Ukraini ta posylennia sotsialnoi spriamovanosti yikh diialnosti [Agroholdings in Ukraine and strengthening the social orientation of their activities]*. *Ekonomika APK*, 7, pp. 5-20 [In Ukrainian].
12. Lupenko, Yu.O., & Khodakivska, O.V. (2016). *Naukovi zasady zaprovadzhennia rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Scientific principles of introduction of market circulation of agricultural land]*. *Ekonomika APK*, 12, pp. 5-15 [In Ukrainian].
13. Lupenko, Yu.O., & Khodakivska, O.V. (2015). *Transformatsiia zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi (analytychnyi ohliad) [Transformation of land relations in agriculture (analytical review)]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
14. Mykhnenko, A., & Shchur, N. (2011). *Svitovi modeli sotsialnoi polityky: uroky dlia Ukrainy [World models of social policy: lessons for Ukraine]*. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*, 2, pp. 219-227. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2011_2_31 [In Ukrainian].

22. Третяк А. М. Стратегічні напрями розвитку земельних відносин в Україні на 2015-2025 роки. *Землевпорядний вісник*. 2014. № 12. С. 18-22.

23. Федоров М. М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 55-60.

24. Ходаківська О. В., Могильний О. М. Агрохолдинги України: аграрна політика та виклики майбутньому. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С. 33-41.

25. Ходаківська О. В. Екологізація аграрного виробництва : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 350 с.

26. Шпичак О. М., Боднар О. В. Проблеми власності та формування ціни землі сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2012. № 12. С.3-9.

27. Crystel L'Herbier. Cahier Déméter. *Agriculture et Foncier*, 2010, № 15, p. 129.

28. Fraser Elizabeth. Land Matrix. *GRAIN's*. 2015. Oakland Institute. data set on land investments worldwide. URL : <https://www.grain.org/article/entries/4479-grain-releases-data-set-with-over-400-global-land-grabs>.

29. Swinnen J., Vranken L., Stanle V. Emerging Challenges of Land Rental Markets. A Review of Available Evidence for the Europe and Central Asia Region ; The World Bank. Washington, D.C. 2006. Vol. 1, No. 4.

30. Swinnen J., Ciaian P., Kancs d'Artis. Study on the Functioning of Land Markets in the EU Member States ; Centre for European Policy Studies, Place du Congres 1, B-1000 Brussels, 2009. URL : <http://siteresources.worldbank.org>.

31. Khodakivska O. Socio-economic backgrounds of agricultural production ecologization. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*. 2014. Vol. 36. No. 2, 3, p. 526-534.

32. Wille Joachim. Menschheit braucht bald zwei Planeten. *Frankfurter Rundschau*. 2012. 15 may, p. 3.

15. Mohylnyi, O.M. (2018). Derzhavne rehuliuвання orendnykh zemelnykh vidnosyn: politekonomichnyi pidkhid [State regulation of leased land relations: a polytechnical approach]. *Efektivna ekonomika*, 5. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua> [In Ukrainian].

16. Novakovskiy, L.Ya. (Ed.) (2015). *Natsionalna dopovid shchodo zavershennia zemelnoi reformy*. [National report on completion of land reform]. Kyiv: Ahrarna Nauka [In Ukrainian].

17. Paskhaver, B.I. (2009). Rynok zemli: svitovyi dosvid ta natsionalna stratehiia [Land market: world experience and national strategy]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 47-53 [In Ukrainian].

18. Rossokha, V.V. (2009). Ekonomichnyi potentsial zemli ta problemy yoho vyznachennia v rynkovykh umovakh hospodariuvannia [Economic potential of land and problems of its definition in market conditions of management]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 107-109 [In Ukrainian].

19. Fedorov, M.M., Mesel-Veseliak, V.Ya., Sabluk, P.T., Khodakivska, O.V., et al. (2009). *Rekomendatsii shchodo zabezpechennia rozvytku zemelnykh vidnosyn u rynkovykh umovakh [Recommendations for ensuring the development of land relations in market conditions]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

20. Fedorov, M.M., Khodakivska, O.V., Korchynska, S.H., Solovianenko, N.A., et al. (2012). *Stratehichni napriamy rozvytku zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi na period do 2020 roku [Strategic directions of development of land relations in agriculture till 2020]*. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

21. Sabluk, P.T., Fedorov, M.M., Mesel-Veseliak, V.Ya., Khodakivska, O.V., et al. (2009). *Transformatsiia zemelnykh vidnosyn do rynkovykh umov : materialy Odyndatsiatykh richnykh zboriv Vseukr. konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarynykiv [Transformation of land relations to market conditions: materials of the Eleventh Annual Meeting of All-Ukrainian Congress of Economists-Agrarians]*. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

22. Tretiak, A.M. (2014). Stratehichni napriamy rozvytku zemelnykh vidnosyn v Ukraini na 2015-2025 roky [Strategic directions of development of land relations in Ukraine for 2015-2025 years]. *Zemlevporiadnyi visnyk*, 12, pp. 18-22 [In Ukrainian].

23. Fedorov, M.M. (2011). Zemelna reforma i rozvytok rynkovykh zemelnykh vidnosyn [Land reform and development of market land relations]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 55-60 [In Ukrainian].

24. Khodakivska, O.V., & Mohylnyi, O.M. (2017). Ahrokhodnyhny Ukrainy: ahraryna polityka ta vyklyky maibutnomu [Agroholdings of Ukraine: agrarian policy and challenges to the future]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 33-41 [In Ukrainian].

25. Khodakivska, O.V. (2015). *Ekolohizatsiia ahparnoho vypobnytstva [Ecologization of agrarian production]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

26. Shpychak, O.M., & Bodnar, O.V. (2010). Problemy vlasnosti ta formuvannia tsyny zemli silskohospodarskoho pryznachennia [Problems of ownership and formation of the price of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 3-9 [In Ukrainian].

27. Crystel, L'Herbier (2010). *Agriculture et Foncier. Cahier Déméter*, 15, p. 129 [In French].

28. Fraser, E. (2015). Land matrix: data set on land investments worldwide. *GRAIN's*. Oakland Institute. Retrieved from: <https://www.grain.org/article/entries/4479-grain-releases-data-set-with-over-400-global-land-grabs> [In English].

29. Swinnen, J., Vranken, L., & Stanle, V. (2006). Emerging challenges of land rental markets. A review of available evidence for the Europe and Central Asia Region. *The World Bank. Washington, D.C.*, Vol. 1, 4 [In English].

30. Swinnen, J., Ciaian, P., & Kancs, d'A. (2009). Study on the functioning of land markets in the EU member states. *Centre for European Policy Studies*. Retrieved from: <http://siteresources.worldbank.org> [In English].

31. Khodakivska, O. (2014). Socio-economic backgrounds of agricultural production ecologization. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 2-3, Vol. 36, pp. 526-534 [In English].

32. Wille, J. (2012). Menschheit braucht bald zwei Planeten. *Frankfurter Rundschau*, 15 May, p. 3 [In German].

Khodakivska O.M., Levek R. Land relations: the search for a balance of interests between state regulation and neoliberalism

The purpose of the article is to justify and highlight the theoretical foundations and mechanisms of development and regulation of land relations in agriculture taking into account the best European practices and national peculiarities.

Research methodology. In the research process the following scientific methods have been used: dialectical method of knowledge of processes and phenomena, monographic method (analysis of the evolution of scientific achievements of Ukrainian and foreign scholars on the problems of land relations' development in agriculture), empirical method (for a comprehensive assessment of current state of the research object), comparative analysis (for problem solving and defining of aims to regulate land relations in the EU countries and Ukraine), abstract and logical (for theoretical generalizations and formulation of conclusions).

Research results. The results of scientific research on the development of land relations in agriculture in Ukraine and certain European countries have been presented. The current state of agricultural land use has been discovered and its economic and ecological aspects have been analyzed. The main results of quasi-market transformations regarding ownership, use and disposal of agricultural land have been highlighted.

Elements of scientific novelty. The theoretical positions concerning the regulation of land relations in agriculture, based on the multifunctionality of land resources have become further developed. Aforementioned results, in addition to the fixed assets of production in agriculture, are a unique natural resource, an irreplaceable environment of human life, and an integral part of a holistic ecosystem.

Practical significance. Along with some positive changes in land relations, systemic obstacles have been identified in the way of their development. Proposals for their elimination by active methods of state regulation have been presented. *Tabl.: 1. Figs.: 6. Refs.: 32.*

Keywords: land relations, land reform, neoliberal policy, state regulation, land turnover, ecosystem approach.

Khodakivska Olga Vasilivna - doctor of economic sciences, head of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: iae_zem@ukr.net

Levek Robert - director of the Terres d'Europe-Scafr, Safer (91, Faubourg Saint-Honore st., Paris, France)

E-mail: robert.levesque@safer.fr

Ходаковская О.В., Левек Р. Земельные отношения: поиск баланса интересов между государственным регулированием и неолиберализмом

Цель статьи - обосновать и раскрыть теоретические основы и механизмы развития и регулирования земельных отношений в сельском хозяйстве с учетом лучших европейских практик и национальных особенностей.

Методика исследования. В процессе исследования использованы диалектические методы познания процессов и явлений, монографический метод (анализ эволюции научных достижений украинских и иностранных учёных по проблемам развития земельных отношений в сельском хозяйстве), эмпирический метод (по комплексной оценке современного состояния объекта исследования), сравнительного анализа (обозначены проблемы и цели регулирования земельных отношений в государствах - членах ЕС и в Украине), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирование выводов).

Результаты исследования. В процессе изучения вопросов развития земельных отношений в сельском хозяйстве Украины и в некоторых европейских государствах, раскрыто современное состояние сельскохозяйственного землепользования и проанализированы его экономические и экологические аспекты. Выявлены главные результаты квазирыночных трансформаций по владению, пользованию и распоряжению землями сельскохозяйственного назначения.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические положения по регулированию земельных отношений в сельском хозяйстве, в основу которых положены многофункциональность земельных ресурсов, которые кроме основного средства производства в сельском хозяйстве являются уникальным природным ресурсом, незаменимой средой жизнедеятельности человека, неотъемлемой составляющей целостной экосистемы.

Практическая значимость. Наряду с отдельными положительными изменениями в земельных отношениях установлены системные препятствия на пути их развития. Внесены предложения по их устранению активными методами государственного регулирования. *Табл.: 1. Илл.: 6. Библиогр.: 32.*

Ключевые слова: земельные отношения, земельная реформа, неолиберальная политика, государственное регулирование, оборот земель, экосистемный подход.

Ходаковская Ольга Васильевна - доктор экономических наук, заведующая отделом земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: iae_zem@ukr.net

Левек Роберт - директор Terres d'Europe-Scafr, Общество по управлению землями и развитию сельских территорий (Safer) (Франция, г. Париж, ул. Фобур Сент-Оноре, 91)

E-mail: robert.levesque@safer.fr

Стаття надійшла до редакції 14.06.2018 р.

Фахове рецензування: 21.06.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Ходаківська О. В., Левек Р. Земельні відносини: пошук балансу інтересів між державним регулюванням та неолібералізмом. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 5 – 17.

* * *